CĂRŢI, BIBLIOTECI ŞI FONDURI SECRETE ÎN ROMÂNIA (1945-1989). STUDIU DE CAZ

Daniel Nazare

S. Kierkegaard afirma că nimic nu este mai învăluit în farmec şi blestem decât secretul[1]. Deţinătorii puterii s-au înconjurat de secrete, iar cenzura asupra informaţiilor, introdusă din secolul XVIII în forma pe care o cunoaştem astăzi[2], a constituit un mijloc eficient de control. Formele aberante ale cenzurii au fost atinse în statele totalitare, România făcând şi ea parte din acest grup pentru jumătate de secol. Cărţile au avut şi ele de suferit, atât cele din biblioteci, librării şi anticariate, cât şi exemplarele deţinute de cetăţenii deveniţi indezirabili. În 1950 un ambasador occidental dintr-o ţară căzută sub influenţă sovietică scria: „Ce casă de nebuni e comunismul. (…) Europa e un staul plin de socialişti behăitori care pur şi simplu nu pot înţelege că pregătesc terenul pentru aceşti fanatici". În schimb, în SUA dispar din biblioteci cărţile „comuniste", chiar şi cele editate de ONU sau UNESCO[3].

O formă a cenzurii, asupra căreia vom insista, a reprezentat-o epurarea cărţilor din biblioteci. Cele care nu au fost distruse s-au păstrat în fonduri speciale, la care accesul era îngrădit. Am ales drept studiu de caz Biblioteca George Bariţiu din Braşov[4], aflată într-un oraş care s-a numit timp de un deceniu Stalin. Fişele din cataloagele acestei biblioteci mai păstrează şi în prezent urmele trecerii unor cărţi la fondul secret. Pentru istorici acest fapt reprezintă un mare avantaj, în condiţiile în care, în marile biblioteci bucureştene, s-au şters urmele acestor fonduri[5].

---

[1] Cuvântul provine din latinescul *secretus* (a separa, a pune la o parte) şi poate fi definit ca o informaţie ascunsă celorlalţi. Interdicţia unei informaţii conferă o anumită putere sau iluzia acesteia (P. Aries, G. Duby, *Istoria vieţii private*, vol. IX, Bucureşti, Editura Meridiane, 1997, p. 147, 149).

[2] Cenzura are o întreagă istorie, imposibil de rezumat în câteva rânduri. Vom menţiona doar două repere, cu valoare de model şi pentru secolul XX. Papa Pius IV iniţiază în 1563 primul catalog al cărţilor interzise (*Index librorum prohibitorum*), publicat cu regularitate până în 1948 şi suspendat abia în 1966. În 1571 este editat şi un *Index expurgatorius librorum*, în care se arată cum trebuie epurate părţile suspecte ale unor cărţi tolerate (Marian Petcu, *Puterea şi cultura: o istorie a cenzurii*, Iaşi, Editura Polirom, 1999, p. 51).

[3] Manifestul Partidului Comunist cu greu putea fi citit, iar alegerea ca preşedinte a lui R. Reagan a făcut ca cererile trimise de cititori, de retragere a cărţilor din biblioteci, să ajungă de la 3-5 pe săptămână la 3-5 pe zi. În ultimii ani s-a iniţiat şi o cenzură dinspre „stânga", dar cititorii mai sunt preocupaţi de cărţile „obscene" (aşa numitele „biblioteci pudice") şi de cele de proastă calitate („cenzura dispreţului"). Poate fi remarcat un laxism al criteriilor de selecţie, ajungând pe lista neagră până şi celebra *1984* a lui G. Orwell (M. Kuhlmann, N. Kuntzman, H. Bellour, *Cenzura şi bibliotecile în secolul XX*, Timişoara, Editura Amarcord, 1999, p. 328, 329, 340).

[4] Aceasta este succesoarea Bibliotecii Astrei (1930-1949), a Bibliotecii Regionale Braşov (1950-1967), a Bibliotecii Municipale Braşov (1968-1989). Din 1993 poartă numele lui George Bariţiu, iar în prezent este bibliotecă judeţeană. În 1963 avea peste 160 de mii de volume, în 1985 peste jumătate de milion, iar în prezent aproape 800 de mii, numărându-se printre primele 15 biblioteci din România prin numărul de unităţi de bibliotecă.

[5] *Gândirea interzisă. Scrieri cenzurate România 1945-1989*, coordonator ştiinţific P. Caravia, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2000, p. 22.

Inventarul formelor de acces la carte constituie o condiție necesară pentru o istorie a lecturii, dar nu putem pretinde că ştim cum au citit alți oameni, în alte timpuri. Parcurgerea individuală a unui volum este un act intim al forului privat, de dată mai recentă fiindcă, vreme de secole, se citea cu voce tare[6]. În România, mai ales după 1950, s-au făcut eforturi pentru înființarea de biblioteci în mediu rural şi cu scopul de a eradica analfabetismul, ignorându-se înțelepciunea latină, care avertiza că „oamenilor de la țară nu le place să citească"[7]. Față de perioada anterioară, numărul ştiutorilor de carte creşte foarte mult; spre comparație, analfabetismul este dominant în Balcani în 1910 (70-80% din populație), în timp ce în Anglia ajunge la 1%[8]. În Europa occidentală s-a produs încă de la sfârşitul secolului XVIII o „revoluție în lectură" (Leserevolution)[9]. România postbelică, atrasă de modelul modernizării forțate, avea nevoie de tot mai mulți ştiutori de carte, sprijinea alfabetizarea, fapt ce crea şi o piață pentru carte. Există însă şi un efect de bumerang pentru stabilitatea regimului: desluşirea slovelor îngăduie practica solitară a cititului, care permite fiecăruia să îşi facă o idee personală despre lumea în care trăieşte, lectura fiind nu doar un prilej de delectare, ci şi un mod de evadare din societatea comunistă.

Dacă alte spații publice sunt „zone deschise", locuri unde te poți „adresa celorlalți", bibliotecile rămân „spații închise", unde nu găseşti alteritatea decât în interiorul tău, sub impulsul gândirii altora[10]. Momentele de singurătate erau însă mult reduse în România comunistă, pentru că fiecare trăia sub privirile celorlalți, iar regimul dorea să controleze gândirea oamenilor. Orice lectură este, până la urmă, un drum între libertate şi constrângere: „cititorii sunt nişte călători; ei circulă pe pământurile semenilor ca nişte nomazi ce braconează în locuri care nu le aparțin"[11]. Referindu-se la Franța secolului XVIII, R. Chartier remarcă practica lecturii comunitare, care atestă şi progresele alfabetizării. Spectatorii se adună în jurul celui care descifrează[12], cum se întâmplă şi în România după 1947, când ziarele sunt citite cu voce tare la locurile de muncă. Pentru cei care nu dețin cărți sau nu au destule, bibliotecile publice le vin în sprijin, însă oferta este atent controlată, cu cât bibliotecile sunt mai mici. Anterior, doar fostele elite se bucură de privilegiul proprietății asupra cărților, însă urgia declanşată, după alungarea regelui Mihai I, le determină să le doneze bibliotecilor[13], să le vândă în anticariate (de multe ori din motive financiare) sau chiar să le ascundă la țară, unde nu exista interes ca să fie citite.

---

[6] Modalitățile cititului sunt multe şi diferă după epoci, locuri, medii sociale (R. Chartier, *Lecturi şi cititori în Franța Vechiului Regim*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1997, p. 115, 181, 216).

[7] *Ibidem*, p. 244.

[8] *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, Iaşi, Polirom, 1997, p. 134.

[9] Robert Darnton, *Marele masacru al pisicii şi alte episoade din istoria culturală a Franței*, Iaşi, Polirom, 2000, p. 214.

[10] M. Kuhlmann, N. Kuntzman, H. Bellour, *op. cit.*, 1999, p. 122.

[11] *Ibidem*, p. 243.

[12] R. Chartier, *op. cit.*, p. 225.

[13] În general, donațiile sunt considerate o „plagă a bibliotecilor" şi se recomandă renunțarea la ele ca măsură de salubrizare. Există însă momente în istoria unei biblioteci când astfel de donații au o valoare inestimabilă. Astfel, la Braşov, descendenții familiei Mureşianu au donat bibliotecii publice din Braşov aproape toate numerele din ziarul „Gazeta de Transilvania", precum şi mii de cărți. Periodicul ardelean apăruse aproape neîntrerupt între 1838-1945, iar reprezentanții ilustrei familii doreau să pună la adăpost cea mai bogată colecție din România, aparținând chiar redacției. Toate aceste valori au fost transportate în timpul nopții, cu complicitatea directorului de atunci al bibliotecii (Ion Colan), „recompensat" ulterior de autorități (*Țara Bârsei*, Braşov, 2003, p. 12). Gestul a fost unul precipitat, întrucât autoritățile sugeraseră urmaşilor Mureşenilor să le predea la fabrica de hârtie la Zărneşti, pentru a fi topite. Ca o ironie a sorții, fabrica era întemeiată de George Barițiu, primul redactor al „Gazetei de Transilvania"…

Când ai o carte, ea trebuie păstrată[14], cu atât mai mult când proprietara ei este o bibliotecă publică. Cărțile din unele biblioteci din România au fost arse tocmai de cei obligați să le păstreze, nu în cadrul unor procesiuni impresionante ca în Germania lui Hitler[15], ci pe ascuns[16].

Puterea comuniștilor români era mult mai mare decât a bisericii din trecut, deși călugării catolici aveau și ei acces oriunde, până și pe vapoarele care plecau pe mare cu cărți interzise la bord. Situația nu se putea compara cu cea din Franța, acolo unde cabinetele de lectură din secolul XVIII difuzau pe lângă jurnale și noutăți chiar cărți interzise de biserică [17]. Ca o curiozitate, un fapt similar se petrecea, prin 1950-1952, la biblioteca ARLUS din București, acolo unde se puteau citi lucrări încă neeliminate din circulația publică, unele chiar cu caracter „fascist"[18]. Nu putem ști cu siguranță de ce aceste cărți puteau fi consultate. Era la mijloc doar lentoarea cu care se făceau epurările sau mai degrabă o stratagemă de atragere a cititorilor, pentru a-i identifica pe cei tentanți să le studieze? În 1966, Zigu Ornea publică o carte consacrată junimismului, iar două decenii mai târziu aflăm cum a luat naștere această monografie. Într-un volum dedicat vieții lui Titu Maiorescu, istoricul literar bucureștean dezvăluie, într-o mărturie care sfida dictatura încă atotputernică în 1986, nu doar laboratorul elaborării unei cărți,

[14] R. Chartier, *op. cit.*, p. 197.

[15] M. Petcu, *op. cit.*, 45-46. Arderea cărților reprezintă o formă aparte a cenzurii. Reprezentanții bisericii din trecut, atunci când ajungeau în orașe, cereau elitelor locale să ofere, pentru a fi arse pe rug, toate cărțile cu un conținut imoral. În 1821, H. Heine intuia ce se va întâmpla în veacul următor: acolo unde se ard cărțile, se va sfârși prin a fi arși oamenii. După ce Hitler preia puterea, studenții din Berlin organizează un marș cu torțe în spatele unui autocamion încărcat cu 25.000 de cărți. Procesiunea a ajuns în Operaplatz unde, într-un gest simbolic, pronunțându-se incantații, s-a dat foc acestor scrieri pe un rug de buțeni. Au asistat mii de oameni, la fel ca și la München, unde au fost prezenți 70 de mii de persoane. Flăcările au cuprins cărțile lui Emil Ludwig, H.G. Wells, laolaltă cu scrierile adversarilor ideologici, Marx, Lenin, Trotsky, Stalin, Kautsky, cu toții considerați de Hitler „împroșcători de cerneală". Paradoxal sau nu, toți aceștia au fost interziși parțial sau total (din cu totul alte motive) și de comuniștii români, un semn clar că extremele, fie ele de stânga sau de dreapta, se atrag. Expresiile inventate de jurnaliști („holocaustul cărților" în „Newsweek" sau „bibliocaust" în „Time") sunt cât se poate de sugestive. Incendierea cărților constituie subiectul unor celebre opere literare sau cinematografice, dacă ar fi să amintim doar de *Fahrenheit 451* (temperatura la care hârtia începe sa ardă!). Un caz demn de semnalat este cel al colaboraționiștilor francezi, care au ars mai multe cărți decât au cerut germanii (M. Kuhlmann, N. Kuntzman, H. Bellour, *op. cit.*, p. 39). În mai 1933, au fost proscriși în Germania 346 de autori, asemenea liste fiind mereu lărgite și publicate regulat de două ori pe an (cam la fel procedau și comuniștii!), următoarea fiind din iulie 1933, când s-au adăugat 291 de titluri. Spre comparație, prima listă din România (1945) cuprindea 616 titluri (aproape dublu primei liste germane), cu amendamentul că în acest caz se respectau și listele de publicații interzise elaborate pe plan internațional de învingătorii din cel de-al doilea război mondial.

[16] Legendele evocă utilizarea cărților lui Ion Pillat de la Miorcani pentru pârlitul porcilor și cererea redactată de un bibliotecar pentru decontarea unei cantități de benzină, necesară arderii cărților dintr-un conac bănățean (Marian Popa, *Istoria literaturii române de azi pe mâine*, București, Fundația Luceafărul, 2001, vol. I, p. 144). Avea dreptate M. Bulgakov când susținea că hârtia scrisă arde greu… Incendierea unor cărți la Biblioteca George Barițiu Brașov este controversată. Există mărturii orale care atestă arderea lor: evenimentul a fost atât de emoționant încât plângea până și omul de serviciu al bibliotecii. Într-o cronologie a bibliotecii acest eveniment este consemnat: „În perioada 1953-1957 director al bibliotecii este un oarecare Hirschhorn. De meserie croitor (…) el întreprinde o epurare masivă a fondului de carte; intervenind personal sau prin interpuși, pune pe foc mai ales cărțile privitoare la evrei și… femei celebre" (*160 de ani de la înființarea primei biblioteci publice la Brașov 1835-1995*, Brașov, 1996, p. 41). Alte mărturii neagă incendierea cărților, fiind mai curând vorba de crearea unei legende pentru înlăturarea directorului considerat sionist. Multe cărți au fost depozitate în spațiile insalubre ale Bibliotecii Centrale de Stat din București, plecând și de la Brașov un camion plin. Transportul nu a putut fi împiedicat de istoricul Constantin Stoide, care a intervenit pe lângă același director al bibliotecii.

[17] R. Chartier, *op. cit*, p. 209.

[18] *Gândirea…*, p. 21.

ci şi mecanismele cenzurii şi autocenzurii într-un regim represiv: „Citeam, parcă în transă (…). Intimidat adesea (de fapt, ca să mărturisesc gândul întreg, îmi luam pe atunci mereu măsuri de precauție, deloc inutile), răspundeam că nu fac decât să citesc pentru simpla delectare, pentru informare şi cunoaştere. (…) Am început lucrul efectiv pe la sfârşitul anului 1959 (…) lucram mai ziua toată la Biblioteca Academiei. Pornisem să şi scriu capitole (…) aşa încât câțiva ani buni am stat neclintit, zilnic, la ultima masă din sala de lectură nr. 1 (…) temător nu numai pentru ceea ce citesc, dar şi, mai ales, pentru ceea ce scriu“[19]. În momentele de respiro, atunci când părăsea temporar masa de scris, Zigu Ornea acoperea cărțile pe care le citea cu altele având titluri neutre, pentru ca nimeni să nu poată vedea ce citea cu adevărat.

Biblioteca George Barițiu din Braşov păstrează mai multe broşuri după care s-au făcut epurările între 1945-1989: două din 1945 (numărul I şi II), 1946 (două exemplare identice) şi suplimentul din 1948, toate fiind arhivate în prezent la secția Colecții Speciale. Broşurile editate în 1948 şi 1949 sunt astăzi accesibile şi cititorilor la sala de lectură. Cea din 1945 (I) nu are nici o ştampilă pe ea, dar în interior pot fi remarcate corecturi făcute cu un creion colorat albastru[20]. A doua broşură apărută în 1945 poartă două ştampile[21], iar exemplarul este plin de bife în dreptul titlurilor, acest fapt atestând că probabil s-a realizat epurarea lor[22]. În 1945 a mai fost editată o broşură, pe care nu am identificat-o la biblioteca publică din Braşov[23]. Cele două exemplare din 1946 sunt ştampilate[24], iar unul dintre ele conține opt pagini goale, care nu s-au imprimat la tipar[25]. Suplimentul din 1948, structurat alfabetic şi nu pe limbi ca cele anterioare[26] are pe copertă o dungă albastră, peste care este lipită o etichetă[27]. Acest supliment venea în completarea unui volum de peste 500 de pagini, apărut tot în 1948 la doar câteva luni după înlăturarea monarhiei. Din păcate, ultimul dintre ele s-a păstrat la biblioteca braşoveană doar fragmentar (ultima cincime!) şi aceea strecurată, fără a fi lipită, între paginile broşurii apărute în anul următor, 1949[28]. În prefața impresionantului volum din

[19] Z. Ornea, *Viața lui Titu Maiorescu*, vol. I, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1986, vol. I, p. 5-6.

[20] Sunt corectate cuvinte scrise greşit (mai ales în limbi străine), dar există şi semne în dreptul unor autori braşoveni; între ei liderul PNȚ Victor Jinga, căruia îi vor fi arse cărțile câțiva ani mai târziu.

[21] Prima are următorul înscris: „Casa de citire Al. Bogdan“ (cum se numea biblioteca în perioada de până la instaurarea regimului comunist), iar cea de-a doua „Oraşul Stalin Biblioteca Centrală Regională“.

[22] Cu excepția titlurilor în limba maghiară ignorate total (deşi biblioteca avea un important fond de carte), restul au fost comparate cu cele existente în fişiere. În dreptul unor titluri sunt trecute şi cotele sau numerele de inventar, pe care nu le-am putut identifica la fişiere şi pe cărțile propriu-zise, un semn că operațiunea a fost făcută impecabil. Există şi un caz interesant: cartea lui G. Volpe, *Istoria mişcării fasciste*, apărută în 1940, are în broşură titlul subliniat cu stiloul, iar pe marginea din dreapta apare scris cuvântul *da*, lucrarea fiind importantă pentru cei care făceau epurarea.

[23] Cuprindea 328 de titluri, dintre care în jur de 150 în limba italiană.

[24] Prima dintre ele poartă următorul înscris: „Lupta poporului. Redacția. Suceava“ (în plus cu cerneală roşie este trecut pe copertă numărul 17), iar cea de-a doua „Biblioteca Cercului de Studii şi Documentare a Comitetului Județean al P.C.R. nr. 32382“.

[25] Un noroc pentru cei care făceau epurarea, pentru că titlurile erau în limba italiană, iar biblioteca nu le avea.

[26] Apar şi titluri în limba spaniolă, iar cele în limba maghiară au fost traduse, fiind de altfel singura limbă străină pentru care s-au realizat tălmăciri româneşti, în unele cazuri aproximative.

[27] Eticheta are culoarea roz şi pe ea a fost trecut cu cerneală roşie numărul 349.

[28] În secolul XVIII, librăriile din Franța deținеau volume atât de dorite de cititori „încât librarul este silit să rupă cartea în trei bucăți“ (R. Chartier, *op. cit.*, p. 213). Prin contrast, în România comunistă, cărțile pentru care s-ar fi bătut oamenii în librării erau date la topit din cauza „şopârlelor“ strecurate în text. Este un caz fericit că s-a păstrat la Braşov, chiar şi rupt în bucăți, un volum cu ajutorul căruia s-au epurat alte cărți. Ar fi fost mult mai bine dacă aceasta era o carte de lectură, ruptă în bucăți de cititorii avizi să o citească, precum odinioară în librăriile din Franța. Ea este păstrată în prezent la depozitul general al sălii de lectură, are cota I-9219 (din 1966 cărțile sunt aşezate după format), iar paginile părții din 1948 sunt între 401-522. Ultimul număr (522) este cel atestat în descrierile

1948 se anunța că va fi urmat de suplimente anuale[29]. În 1949 apare o altă broșură (*Publicații nedifuzabile. Liste de circulație internă*), care la Brașov, în ciuda titlului, s-a aflat după 1965 la fișier, purtând totuși dunga roșie a secretizării[30]. Pe exemplarul din 1949 sunt subliniate cu creion roșu câteva zeci de titluri (între autori A. Christie, K. Kautsky, J. Verne). Se ajunge, așadar, de la interzicerea publicațiilor în 1945 la secretizarea lor în 1949[31].

Dacă primele liste vizau doar publicațiile aflate în instituții (inclusiv din biblioteci), cea din 1948 le incrimina și pe cele deținute în locuințe, din acest motiv broșura fiind difuzată și public la un preț de 200 de lei[32]. Într-o sinteză a lui Bogdan Ficeac (*Cenzura comunistă și formarea „omului nou"*) apar unele confuzii. S-a reținut o singură broșură, considerându-se că „în 1949 (!) a fost alcătuită lista publicațiilor interzise". În realitate, cea din 1948 poartă acest titlu, iar cele apărute în 1945-1946 cuprind publicații scoase din circulație în anii 1945-1946. „Aceasta este o broșură cu circa 70 de pagini[33], conținând peste 2.000 de autori și câteva zeci de mii (!) de cărți interzise". Mai mult, anexa doi conține „câteva zeci de mii (!) de colecții retrase din circulație"[34]. Probabil nici în toată Europa nu existau atunci „câteva zeci de mii de colecții". Au fost apoi și cazuri concrete ale unor scriitori citați cu toată opera la index, deși, parcurgând titlurile din broșurile editate între 1945-1949, concluziile sunt altele[35].

Aceste broșuri au fost folosite pentru a scoate din circulație inclusiv lucrări ale unor lideri comuniști, care nu puteau fi interzise în mod public, ci scoase din circulație în mod secret[36]. În fișierul alfabetic al Bibliotecii George Barițiu din Brașov sunt trecute

---

bibliografice ale volumului și reprezintă numărul total de pagini. Îi lipsesc cărții paginile de început, care cuprindeau și celebra prefață des citată în studiile scrise după 1990, precum și 402 de pagini cu titluri de cărți prohibite. În schimb, pe una dintre ultimele pagini există însemnarea: „Editată Ministerul Artelor și Informațiilor 1948, București". Ele au aparținut cu siguranță celui mai important volum prin care au fost epurate cărți între 1945-1989. De altfel, având în vedere importanța acestuia pentru o istorie a cenzurii în România, cele 522 de pagini au fost recent reeditate sub titlul sugestiv *Cartea Cărților interzise*, București, Editura Victor Frunză, 2003. Idealul exprimat în prefața volumului din 1948 era ca epurarea să fie bine făcută, atât de bine încât cărțile să se mai găsească doar în câteva biblioteci „oficiale documentare", unde vor putea fi studiate de istoricii viitorului. Finalitate pe undeva apropiată de cea preconizată și pusă în practică de adepții lui Hitler.

[29] Ele urmau să cuprindă o mie de titluri, dar un astfel de supliment a apărut doar în 1948, restul neputând fi identificate (*Gândirea…*, p. 24).

[30] Pe coperta interioară sunt cinci bife de inventar și un număr (167104), adăugat cu stiloul, fără să fie încadrat de ștampila bibliotecii.

[31] Până în 1949 nu putem vorbi de fonduri secrete de bibliotecă, ci doar fonduri de publicații interzise, pentru că cele din 1945-1948 aveau un pronunțat caracter public (I. Costea, I. Kiraly, D. Radosav, *Fond secret. Fond „S" special. Contribuții la istoria fondurilor secrete de bibliotecă din România. Studiu de caz. Biblioteca Central Universitară „Lucian Blaga" Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995, p. 7, 38). Astfel, în titlul broșurilor din 1945-1946 apare expresia „scoase din circulație", la cele din 1948 „interzise", iar la cea din 1949 „nedifuzabile".

[32] *Ibidem*, p. 39.

[33] În realitate avea 102 pagini.

[34] B. Ficeac, *Cenzura comunistă și formarea „omului nou"*, București, Editura Nemira, 1999, p. 38.

[35] Astfel, nu toată opera lui Felix Aderca a fost trecută la index. Una dintre cărți (*Domnișoara din Strada Neptun*) conține în dreptul titlului o precizare importantă pentru istoria lecturii „Liber doar în librării" (*Publicații nedifuzabile. Liste de circulație internă*, 1949, p. 5), un indiciu că bibliotecile au fost controlate înaintea librăriilor. O soartă și mai bună decât librăriile aveau cărțile aflate în „anticării". În dreptul unora care trebuiau epurate din biblioteci și librării se face precizarea că pot rămâne în „anticării". Ion Agârbiceanu, L. Blaga, Al. Brătescu-Voinești, Brătienii, I. G. Duca, C. C. Giurescu și Sextil Pușcariu nu au avut integral opera pusă la index (ultimul doar două cărți); în schimb, T. Arghezi a avut trecut la index nu doar *Bilete de papagal*, iar Nicolae Iorga nu doar 28 de lucrări, ci de câteva ori mai multe, fiind autorul român cu cele mai multe titluri epurate.

[36] În noua conjunctură de după 1953 era necesar să fie înlăturate urmele stalinismului lor (I. Costea, I. Kiraly, D. Radosav, *op. cit.*, p. 42). În regimurile comuniste, liderii anteriori devin brusc „răi", după ce părăsesc puterea, dar Ceaușescu ajunge la index în plină glorie (*Gândirea…*, p. 117), la fel ca și G. Gheorghiu-Dej.

la index şi o serie de titluri care stârnesc nedumerirea[37]. Opera lui Nicolae Iorga a fost în mare parte pusă la index la catalogul alfabetic al aceleaşi biblioteci[38], inclusiv sinteza de *Istoria românilor* în 10 volume[39]. Multe cărți ale marelui istoric sunt epurate fără ca titlurile să se regăsească şi în broşurile din 1945, 1946, 1948 şi 1949[40], semn că cenzura se putea exercita şi local[41].

Paradoxal, unii dintre cei trimişi de la centru să supravegheze sunt îngăduitori, dacă dăm crezare unui referat: „o primă problemă asupra căreia vreau să mă opresc este atitudinea pe care trebuie s-o avem în raporturile noastre cu cei pe care îi controlăm. O atitudine familiaristă, şi prin aceasta neprincipială, a avut tov. Maksutovici la Biblioteca Regională din Braşov, de natură să coboare specificul instituției noastre"[42]. O serie de biblioteci ale unor instituții indezirabile (inclusiv eclesiastice) au fost topite în biblioteca publică din Braşov, ştampilele din cuprinsul lor atestând provenienţa[43]. La biblioteca braşoveană, cărțile epurate au fost depozitate într-un subsol, închis cu o uşă de fier, prevăzută cu un lacăt la care doar directorul avea cheia. Însă, din fericire, cenzura acționează „ca una ce ar închide cu cheia cuşca leilor fără a-şi da seama că aceştia din urmă, ieşiți pe o altă uşă, au scăpat deja"[44].

---

[37] Th. Nica, *Oaia de rasă Karakul, Bucureşti*, 1941; N. Bălşanu, *Nu înjurați. Împotriva: hulelor, injuriilor, ocărilor, blestemelor, poreclelor*, Bucureşti, 1943; D. Contescu, *Hrănirea vacilor de lapte*, Bucureşti, 1944; Oct. Rațiu, *Plantarea pomilor roditori*, Bucureşti, 1943; *Mulgerea rațională şi îngrijirea (!) laptelui în micile gospodării*, Bucureşti, 1944; *Ajutorul URSS pentru România obținut de guvernul Groza*, Bucureşti, Ministerul Propagandei, f.a.; *Să alegem pe cei mai buni oameni ai muncii în consiliile de conducere a (!) cooperativelor*, Bucureşti, Editura P.M.R., 1951; *Adevărata față a democrației burgheze dezvăluită de scriitorii noştri*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1952; *Sărăcirea oamenilor muncii din țările capitaliste şi coloniale ca urmare a pregătirilor de război*, Bucureşti, 1952; I. Adameşteanu, *Intoxicațiile animalelor domestice*, Bucureşti, Editura Agro-silvică de stat, 1955; M. Iordache, *Țesături pe gustul oamenilor muncii*, Bucureşti, 1955; M. Ioniță, *Cum combatem râia neagră a cartofului*, Bucureşti, 1956; C. Adam, *Pentru o producție de 50.000.000 hl lapte*, Bucureşti, Editura Politică, 1962; A. Ionete, *Creşterea porcilor*, Bucureşti, Editura Agro-silvică, 1962; Ioan Baieş, *Combaterea ciorilor* (Cărticica plugarului nr. 17), f.a..

[38] De fapt, până în 1989, cărțile puse la index erau mult mai numeroase decât cele la care accesul se putea obține fără restricții. Majoritatea cărților istoricului se păstrează în fondul documentar, care cuprinde cărți apărute între 1800 şi 1950. Din păcate, nici unul dintre cataloage nu conține prima ediție a cărții *Sfaturi pe întuneric*, scoasă din circulație încă din 1945, un indiciu că primele epurări au fost bine făcute, spre deosebire de cele din ultimii ani ai dictaturii, când multe dintre cărțile proscrise au scăpat.

[39] Volumele aveau un regim diferit în bibliotecile din România: la Biblioteca Centrală de Stat se aflau la liber, în afară de volumul IX (*Întregitorii*), pe când la Biblioteca George Barițiu din Braşov toate erau puse la index. Apar însă şi neconcordanțe: într-un registru inventar din 1960 volumele sunt trecute la fondul secret şi la BCS şi la BCU Bucureşti (*Ibidem*, p. 265, 559).

[40] Erau şi cazuri ciudate: volumul *Brodnicii şi românii* se afla atât la fondul documentar, cât şi la cel secret/special, iar un cititor abil putea să ajungă mai repede la el dacă cerea cota de la fondul documentar.

[41] În multe situații, cenzorii locali au fost „creativi". De pildă, în indexul din 1948 se află trecută cartea *Neamul românesc în Basarabia*, Bucureşti, 1905, care însă nu se regăseşte şi la biblioteca publică din Braşov. Aici exista volumul *Neamul românesc în Bucovina*, Bucureşti, 1905, omis în toate broşurile, dar trecut la secret de cenzorul local. Semn că şi aici, la fel ca şi la Bucureşti sau la Cluj, se opera nu doar cu broşurile, registrele inventar, cataloagele şi fişele cărților, ci direct la rafturile din depozite, prin răsfoirea cărților (*Ibidem*, p. VIII). Trebuie să recunoaştem că această lectură fugitivă, de multe ori făcută de oameni incompetenți, a dus la epurarea multor lucrări. De fapt, este mult mai uşor să înlături, decât să alegi. Formula lapidară „nu este de folos regimului democratic", indiferent cine o pronunța, era suficientă pentru a decide secretizarea unei publicații, la aceste epurări producându-se şi furturi, dificil de reconstituit.

[42] El reflecta o analiză a muncii din cadrul serviciului biblioteci-anticariate-muzee pe perioada decembrie 1964-iunie 1965 (Marin Radu Mocanu, *Cenzura comunistă – documente*, Bucureşti, Editura Albatros, 2001, p. 245-246).

[43] O parte dintre aceste cărți arată impecabil, iar anii de interdicție au făcut ca unele din ele să rămână cu paginile lipite. O situație similară cărților păstrate în Franța în *infern*, cuvânt care denumea podul mănăstirii călugărilor feuillantini, în care sunt păstrate cărțile eretice (M. Kuhlmann, N. Kuntzman, H. Bellour, *op. cit.*, p. 130).

[44] *Ibidem*, p. 236.

Din 1965, biblioteca publică din Braşov dobândeşte un sediu nou în clădirea care adăpostise în perioada interbelică Camera de Comerț şi Industrie, desființată după 1947. În spațioasele încăperi s-au instalat anterior reprezentații ARLUS, care au amenajat un cinematograf în fosta sală de conferințe. Se difuzau numeroase filme cu Stalin, iar în camerele care prisoseau se editau ziare obediente regimului. Însă obsedantul deceniu a trecut şi, parafrazând o veche zicală, ura însăşi a obosit cu timpul. Clădirea devine bibliotecă, iar accesul la cărți se simplifică[45]. Fondurile documentare au fost desființate formal în 1968 (nu şi la biblioteca publică din Braşov!), dar cele secrete (speciale) s-au menținut până în 1989. Asistăm la o *mutato nomini*, fondul secret devine fond special, însă esența rămâne aceeaşi. Instrucțiunile elaborate în 1968 recunosc doar fondurile de circulație curentă şi pe cele de circulație specială, clasificare menținută şi de normele din 1981[46]. Anterior anului 1965 puțini îşi asumau riscul de a citi cărțile trecute la index, fără a beneficia de un permis de acces la fondul special. După 1970, consultarea devine permisivă, fiind restricționați cu precădere cititorii din afara granițelor țării. Relaxarea o probează mărturia scriitorul Mircea Zaciu, care a susținut în jurnalul său că a luat acasă, cu complicitatea unei bibliotecare, o carte trecută la index. Aceasta era *Schimbarea la față a României* a lui Emil Cioran aflată, poate nu întâmplător, printre lecturile favorite ale lui… Nicolae Ceauşescu. Există, fără îndoială şi cititori toleraţi, pentru că, până la urmă, nici unul nu este egal cu altul în ochii bibliotecarului. Ipoteza trebuie însă verificată cu mijloace cantitative, fiind necesară o lărgire a contextului de analiză. Pot fi revelatoare şi listele celor care au avut acces la fonduri, pot fi luate în calcul şi citările cărților trecute la index din cărțile acestora. Însă şi aici precauțiile nu sunt inutile. Pentru că, spre a oferi doar două exemple, la sinteza lui M. Muşat şi I. Ardeleanu au trudit şi alții, iar la Institutul de Istorie din Cluj academicianul Ştefan Pascu, un apropiat al puterii, era singurul care dădea aprobările pentru consultarea cărților din fondul de circulație restrânsă[47].

Semnificația unei opere se schimbă atunci când se modifică compoziția publicului care o recepteazǎ. În aceste condiții multe cărți, puse anterior la index, sunt reeditate după 1965, însă cu prefețe justificative şi pasaje amputate. Asistăm la diminuarea treptată a controlului exercitat asupra lecturii, deşi ne-am fi aşteptat, mai ales după 1971, ca măsurile să fie tot mai dure. De pildă, trei scriitori afirmați în România comunistă, dar nevoiți să ia calea exilului (Dumitru Țepeneag, Ben Corlaciu, Petru Popescu, pentru a ne limita doar la trei exemple) au după plecare toate cărțile puse la index. Astfel, la Biblioteca George Barițiu din Braşov fişele cărților acestora au fost intercalate în cataloage abia după 1989. Pledează pentru această ipoteză faptul că fişele sunt completate cu pix sau cerneală, de câteva persoane cărora le poate fi recunoscut scrisul. Ele nu mai poartă în partea din stânga sus obişnuita dungă roşie, care marchează trecerea la fondul secret. Presupunem că operațiunea s-a petrecut, sub presiunea timpului, în primele luni după decembrie 1989. Cărțile acestor trei autori au avut cu siguranță o soartă ingrată, ele fiind depozitate într-un loc separat, la fel ca şi fişele. Prin contrast, cărțile scriitorilor care au luat doar câțiva ani mai târziu calea exilului

[45] Cărți, unele aparent nevinovate, sunt trecute la index: M. Ioniță, *100 întrebări şi răspunsuri privind producerea nutrețurilor*, Bucureşti, Editura Agro-silvică, 1965; *Activitatea cultural-artistică desfăşurată de sindicate*, Bucureşti, Editura Politică, 1966; *Activitatea economică în atenția organizațiilor de partid*, Bucureşti, Editura Politică, 1968; I. Achim, Pavel Floruț, *Întrecerea siderurgiştilor*, Bucureşti, Editura Politică, 1980 etc.

[46] Instrucțiunile din 1960 impuneau următoarea clasificare: fond uzual, fond documentar, fond special (I. Costea, I. Kiraly, D. Radosav, *op. cit.*, p. 272/273, 302, 318).

[47] *Ibidem*, p. 329.

(Gabriela Melinescu, Ion Caraion şi George Astaloş, pentru a ne rezuma tot la trei exemple) au avut un alt regim. Fişele s-au păstrat în cataloage, au fost tipărite, fiind însă marcate în partea din stânga sus cu o dungă albastră şi nu roşie, cum se obişnuia. În ultimul deceniu de comunism nu apar multe cărți trecute la fondul special în catalogul bibliotecii braşovene. Faptul surprinde, pentru că la 28 iulie 1983 şi la 9 iulie 1988 au fost elaborate liste cu 36, respectiv 152 de autori interzişi. Astfel, cărțile lui Dorin Tudoran, scriitor silit să ia calea exilului, nu erau marcate în catalogul alfabetic, deşi scriitorul avea interzisă întreaga operă. Aceeaşi situație pentru Emil Hurezeanu şi Vlad Georgescu, care desfăşurau peste hotare o acțiune fățişă împotriva regimului comunist, întreținând speranța românilor la posturile de radio occidentale[48]. Lui Corneliu Vadim Tudor îi era tolerat volumul *Saturnalii*, deşi acesta fusese pus la index în urma unor proteste internaționale[49], întrucât conținea versuri antisemite. Într-o țară în care nu se mai găseau alimente, într-un Braşov în care se contestase violent regimul Ceauşescu în 1987, a te mai ocupa de punerea la index a unor autori trecuți în lumea liberă sau care, dimpotrivă, cântau regimul pe două voci, părea un lux inutil. În realitate lucrurile erau mult mai complicate. Au fost identificate o serie de documente prin care se cerea epurarea cărților, dar este posibil ca majoritatea dispozițiilor să fi fost verbale. Cei care aduceau la îndeplinire asemenea ordine erau oameni de maximă încredere şi îndeajuns de speriați pentru a nu divulga operațiunea. Bibliotecarii puteau avea şi ei inițiativa[50], însă ipostaza de „igienist al lecturilor" (Julien Cain) trebuia completată cu cea de „filtru între om şi torentul de cărți" (Ortega y Gasset).

În ultimii ani ai dictaturii au avut loc mutații importante în comportamentul cititorilor, care prevesteau sfârşitul dictaturii. H. R. Patapievici, studiind dosarele de securitate de după 1965 constata, într-o emisiune televizată, difuzată pe postul România Cultural, că Securitatea ne lăsa mai multă libertate decât ştiam noi să fructificăm. Interlocutorul său, istoricul Marius Oprea, opina că Securitatea era la fel de brutală în anchete în 1950 şi în ultimii ani ai dictaturii. Mărturiile orale ale bibliotecarilor din vechea generație evidențiază curajul unor cititori ai bibliotecii braşovene. Astfel, o muzeografă, cu un spirit liberal rămas intact până astăzi, se referea la cărțile lui N. Ceauşescu de la secția împrumut. Credea că şi ele vor fi epurate şi vor face mult loc altora. Rigoarea normei a suscitat întotdeauna erezia. Autorii interzişi erau ceruți cu voce tare de un medic, iar un funcționar CFR rostea de fiecare dată la intrarea în secție o întrebare plină de tâlc. „Salutul" („Aveți Orizonturi roşii de Pacepa?") nu era rostit cu voce joasă doar pentru bibliotecari, ci ajungea la urechile tuturor cititorilor, fiind rostit la fiecare nouă vizită. Cititorii decupau din periodice (mai ales din revista *Boabe de grâu*) fotografii cu familia regală, iar perioada interbelică era atent studiată. Exista probabil şi o anumită complicitate a bibliotecarilor. Dacă o revistă legionară apărută la Braşov (*Sabia lui Traina*) se găsea prinsă cu o bandă de culoare albă pe care scria „publicație ultrareacționară!", o alta cu un conținut subversiv pentru regim purta o

[48] Istoricul Vlad Georgescu era trecut în lista autorilor interzişi cu întreaga operă, însă Emil Hurezeanu scăpase, deşi avea un volum de versuri apărut în 1979, prefațat de Ştefan Augustin Doinaş, premiat de Uniunea Scriitorilor şi lăudat de Nicolae Manolescu în „România literară" (M. Zaciu, M. Papahagi, A. Sasu, *Dicționarul scriitorilor români*, D-L, Bucureşti, Editura Fundației Culturale Române, 1998, p. 547).

[49] *Gândirea…*, p. 518, 529, unde cartea este citată de două ori: o dată la numele Tudor, iar altă dată la prenumele (!) Vadim, în ultima variantă anul editării fiind 1938 (corect 1983). O altă inexactitate: nu istoricul Paul Cernovodeanu a avut toată opera trecută la index, ci Dan Cernovodeanu (*Ibidem…*, p. 118).

[50] Adrian Marino, într-o sinteză recentă, acordă credit unei formulări radicale dintr-un document: „orice bibliotecar poate epura «oricând… i se pare» că o carte n-ar corespunde" (A. Marino, *Cenzura în România. Schiță istorică introductivă*, Craiova, Editura Aius, 2000, p. 69).

bandă pe care bibliotecarul notase pentru colegii săi atenționarea „se împrumută!“. Atunci când se făceau inventare, cel mai mult praf aveau lucrările referitoare la clasicii marxism-leninismului, un indiciu că rămâneau în depozite şi nimeni nu dorea să le citească. În limba română, Marx nu a fost tradus niciodată corect şi integral, iar studenții români plecați după 1990 în vest au constatat cu uimire cât de multă atenție s-a acordat lecturilor celui pe care comuniştii români doar îl citau fără să-l citească.

Cărțile provoacă revoluțiile sau nu au nici pe departe eficacitatea pe care le-o atribuim, se întreba R. Chartier cu referire la Revoluția Franceză din 1789[51]. Istoricul francez constata o creştere a nivelului de instrucție a populației, având ca efect crearea unei armate de oameni fără post sau angajați sub valoarea lor. De aici frustrarea, resentimentul multora, dorința de răzbunare a acestor intelectuali rataţi[52], *alienate intellectuals*, cum îi numea M. Curtis. Prin contrast, la succesul revoluției române din 1989 au contribuit intelectuali de primă mărime, pentru cărțile cărora oamenii se înghesuiau în librării.

Dacă te uiți mult într-o groapă întunecată se uită şi ea la tine, afirma un filosof german. Reflexele perioadei anterioare nu au dispărut după 22 decembrie 1989. Aşa cum despre moartea lui Stalin putem afla astăzi anevoie din ziarele timpului, tot astfel şi evenimentele din 13-15 iunie 1990 cu greu pot fi reconstituite din presa vremii, supusă atunci unui amplu proces de manipulare. Multe numere din luna iunie 1990, inclusiv din metamorfozata *Scânteie*, care s-a dovedit atunci campioana diversiunilor, nu se regăsesc în bibliotecile din România (o excepție fericită în județele Covasna şi Harghita!), semn că cineva încă mai veghea… Acest fapt se petrecea doar la câteva luni după ce în multe oraşe din România fuseseră arse operele lui Ceauşescu. La Biblioteca George Barițiu din Braşov, „operele“ tiranului au fost salvate, ca o ironie a sorții, tocmai de bibliotecarii martori la epurările din primii ani de comunism. Cărțile au fost astfel protejate şi pot depune mărturie peste timp despre o epocă neagră. În primii ani după 1990 pe cutia care adăpostea fişele din catalogul alfabetic nu era trecut numele fostului preşedinte. O anumită jenă făcea ca acest sertar să nu poată rivaliza cu cel care găzduia fişele cărților lui Nicolae Iorga. Merită să medităm dacă cel mai prolific autor român, după marele istoric, nu este chiar N. Ceauşescu… În alte biblioteci din România s-a încercat epurarea scrierilor unor colaboraționişti ai regimului (Dumitru Popescu-Dumnezeu, Dinu Săraru etc.), un proces paralel cu cel de redare în circuitul public a scrierilor trecute anterior la index[53].

În 1968, într-un eseu celebru, R. Barthes asocia atotputernicia lectorului cu „moartea autorului“[54]. U. Eco avertiza şi el că există cititori virtuali, cititori ideali, cititori model, supercititori, cititori proiectați, cititori informați, arhicititori, cititori impliciți, metacititori”[55]. Recent, R. Chartier, în articole răspândite şi pe internet, constată moartea lectorului şi dispariția lecturii ca o consecință a „civilizației ecranului“, vorbind de un triumf al imaginii şi al comunicării electronice, de o a treia revoluție a cărții, care transformă modalitățile de inscripționare şi de transmitere a textelor. Pentru unii, lectura cărților constituie încă un soi de fortificație defensivă, pentru Borges chiar „o formă a fericirii“. Cititul ca acțiune era din vechime o îndeletnicire vitală. Astfel, îngerul morții nu a putut să îl ia pe regele David pentru că acesta citea continuu

[51] R. Chartier, *Originile culturale ale revoluției franceze*, Timişoara, Editura Sedona, 1998, p. 77, 124.

[52] *Ibidem*, p. 212.

[53] Informațiile nu concordă totuşi: se vehiculează în cuprinsul aceleaşi lucrări atât anul 1991, cât şi primele zile ale revoluției din decembrie 1989 (*160 de ani…*, p. 48, 209).

[54] Roland Barthes, *Le Bruissement de la langue. Essais critiques*, IV, Paris, Editions du Seuil, 1984, p. 63-69.

[55] Umberto Eco, *Limitele interpretării*, Constanța, Editura Pontica, 1996, p. 18.

Scripturile[56]. Sunt însă şi opinii contrare: lectura cărților „nu te amuză, nu te educă, nu te schimbă în bine și nu te ajută să îți omori timpul"[57]. Cât despre cenzura în biblioteci, aceasta rămâne adesea clandestină, greu de reconstituit de istorici, având toate aparențele unei crime perfecte[58].

[56] Andrei Cornea, *Scriere şi oralitate în cultura antică*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1988, p. 127.

[57] R. Darnton, *op. cit.*, p. 188.

[58] M. Kuhlmann, N. Kuntzman, H. Bellour, *op. cit.*, p. 237. Un caz demn de menționat este cel al fiului unui fruntaş nazist, care şi-a consacrat o bună parte din viață colectării operelor complete ale celor care au căzut victime „bibliocaustului" (peste 10.000 de volume din care intenționează să constituie o bibliotecă anume). O bibliotecă conținând cărțile interzise în perioada comunistă ar fi utilă şi în România.